

ДОПРИНОС ЈУГОСЛАВИЈЕ БОРБИ ПРОТИВ СИЛА ОСОВИНЕ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ, СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЉУДСКЕ ЖРТВЕ И МАТЕРИЈАЛНУ ШТЕТУ

Године Другог светског рата биле су за многе народе године тешког искушења и изузетних напора духовних и физичких снага. Фашистички завојевачи претили су да народима Европе и других континената наметну мрачно ропство и униште њихове културне тековине. Над човечанством се наднела смртна опасност. Били су потребни натчовечански напори да би се то спречило и уништио фашизам.

Рат су покренуле фашистичке државе Немачка, Италија и Јапан, а прва је започела Немачка 1. септембра 1939. нападом на Пољску. Истог дана су Велика Британија и Француска поставиле ултиматум Хитлеровој влади да обустави операције, а како је ова то одбила, 3. септембра 1939. објавиле су јој рат. До 10. септембра прикључиле су им се Канада, Аустралија, Нови Зеланд и Јужноафричка Унија. Међутим, Немачку то није зауставило. Она је у првој половини 1940, муњевитим нападима разбила оружане снаге Данске, Норвешке, Холандије и Француске и запосела њихове територије. Почетком јуна, још док су трајале операције у Француској, Италија је искористила прилику и објавила рат Француској, а затим операције својих оружаних снага проширила на Средоземље и Блиски исток. Тројном пакту убрзо су пришле Румунија, Мађарска и Бугарска, а Југославију је Немачка напала 6. априла 1941. и брзо је заузела. Како су Аустрија, Чехословачка и Албанија самостално изгубиле почетком ратних операција, Немачка је крајем априла 1941, сем Велике Британије и Совјетског Савеза, држала под доминацијом целу Европу. Тиме је себи створила позиције за напад на Совјетски Савез, који је почео 22. јуна 1941.

Напад је почео већ познатим блиц кригом, са групом од 190 технички добро опремљених дивизија. У почетку је изгледало да су њихови јуриши незадрживи, али је Црвена армија, у снажним борбама 5. и 6. децембра 1941. зауставила њихове продоре.

После препада Јапанаца на снаге САД, на Хавајима у Перл Харбуру, влада САД је 8. децембра 1941. објавила рат Јапану. Истог дана, то је учинила и Велика Британија, а после три дана Немачка и Италија објавиле су рат САД.¹

¹ *Други светски рат*, Београд 1964, књ. 1, 315–561.

Ову борбу следили су и други народи у Европи, у првом реду југословенски. Народноослободилачка борба народа Југославије против фашистичког окупатора 1941–1945. године одавно је ушла у светску историографију Другог светског рата. О тој борби је много писано у разним земљама, на разним језицима; та борба ће и убудуће бити предмет интересовања многих историчара и других истраживача, с обзиром на то да је реч о једном изузетном феномену.

Народи Југославије нису подржали владу Цветковић-Мачек у њеној намери да Југославија приступи Тројном пакту, него су већ 25. марта увече, односно истог дана када је југославенска влада потписала приступ Пакту, демонстрирали против тог чина. Врхунац демонстрација био је 27. марта када је државним ударом збачена влада Цветковић-Мачек и формирана нова, на челу са генералом Симовићем. Мартовским догађајима дат је оштар и организован отпор фашизму, и он ће такав бити све до његовог коначног слома, маја 1945. Хитлер је реаговао на догађаје од 27. марта тако што је већ 6. априла напао Југославију. Тако је почео априлски рат, у који је југословенска војска ушла са расположивим снагама и у коме је била поражена, али је успела да за неко време задржи немачке снаге, већ припремљене за напад на СССР. Тешко наоружање, топови, тенкови, моторна возила и авиони, који су били припремљени за старт на Исток, окренути су на Балкан, где су се у оружаним акцијама и беспућу знатно оштетили. Над њима је требало извршити ремонт, али за то више није било времена, него су одмах кренули у напад, што је имало утицаја на даљи ток операција на истоку.²

Током маја руководство покрета формирало је војне комитете и комисије, који су организовали прикупљање оружја, муниције и опреме. У Љубљани је већ 27. априла основана антифашистичка фронта Словеније, која је одмах започела организацију отпора. КПЈ је тада имала 8.000, а СКОЈ 30.000 чланова. У свим крајевима земље постојао је велики број присталица и симпатизера Партије. То је била снага која је могла да организује покрет у целој земљи у периоду април-јули 1941. и да већ првих дана јула 1941. отпочне оружани устанак широких размера. Упоредо са НО покретом, на чијем челу је била КП, на тлу Југославије јавили су се и други организовани војнички и политички покрети. Неки су били кратког даха, а други, и поред ослободилачке, попримили су и друге карактеристике.

У јесен 1941. НОП у Југославији имао је око 80.000 људи под оружјем, који су били организовани у одреде широм Југославије. Само у Србији и источној Босни немачке окупационе власти су морале да супротставе народноослободилачким јединицама снаге 704, 714, 717, 718. дивизије и делове Прве бугарске армије, у јачини три комплетне ратне дивизије и делове снага две мађарске дивизије, као и још неке полицијске

² Др Јован Марјановић, *Устанак и народноослободилачки рат у Србији 1941*, Београд 1963, 20–70.

и квислиншке јединице. Када ни то није било довољно, Хитлер је наредио да се у Југославију из Француске пребаце 342, а са Источног фронта 113. дивизија.

На територији Македоније налазила се комплетна Пета бугарска армија, у чијем саставу су биле 1. брза и 6. и 7. пешадијска дивизија са додатним снагама за специјалне задатке. На подручју Словеније, Хрватске, Црне Горе, деловима Македоније, Косова и Босне и Херцеговине, били су делови Девете, Друге и Једанаесте италијанске армије. Током рата, састав ових јединица се мењао, али су снаге остале исте, а најчешће су појачаване новим саставима и новим наоружањем.³

Одлучне битке совјетских и немачких војника током Другог светског рата водиле су се под Москвом, прса у прса, и у лето 1942. у познатој Стаљинградској бици (23. јула – 18. новембра 1942). Тада је немачка Врховна команда, са снагама распоређеним у 237 дивизија, покушала да продре према Кавказу, где их је Црвена армија зауставила и први пут у току Другог светског рата преотела стратегијску иницијативу, коју је задржала све до краја рата.⁴

У то време одлучивало се и на осталим ратиштима Другог светског рата, посебно на афричком. Искрцавање америчких снага у Мароку и Алжиру омогућило је британској 8. армији у Египту да задржи офанзиву Ромелових дивизија пред вратима Александрије и Ел-Аламејна и крене у даље напредовање до коначног разбијања немачког афричког корпуса у Тунису и Бизерти. Тиме је створена могућност за даље напредовање на европском тлу, за искрцавање на тлу европских медитеранских земаља, као и отварање другог западног ратишта.

Снаге Народноослободилачког покрета су расле. У другој половини 1942, чинило их је око 150.000 људи, под оружјем, организованих у бригаде, дивизије и корпусе.

Окупатор је у познатим биткама Народноослободилачке војске на Неретви и Сутјесци морао да ангажује велике снаге које су и те како биле потребне на другим фронтovima. У Средоземљу и на Источном фронту, где се у то време водила Курска битка (5. јула до 23. августа 1943), највећа тенковска битка у историји ратова. То је био стварни допринос Југославије борби свих демократских снага против фашизма. С друге стране, југословенски борци у својој борби надањивали су се херојском борбом и историјским победама Црвене армије под Москвом, на Волги, под Курском и Лењинградом, у Домбасу и Украјини, и англоамеричких снага у Средоземљу, када су заједно са Црвеном армијом показале своју пуну надмоћност над Хитлеровом армијом, најкрволочнијом оружаном снагом у историји.⁵

³ Др Владо Стругар, *Југославија 1941–1945*, друго издање, Београд 1969, 29–37.

⁴ *Други светски рат*, Београд 1964, књ. 1, 23–45; 145–159.

⁵ *Исто*, 435–460.

Други светски рат је био први тотални рат у историји човечанства. По броју жртава је, истовремено, и најсуровији рат. Живот је изгубило око 50 милиона људи (31 милиона цивила и 19 милиона војника). Сматра се да је 12,5 милиона убијено у логорима и затворима. Највише жртава, око 20 милиона, поднео је Совјетски Савез, затим Кина 10,3 милиона, Пољска око 6 милиона, Југославија 1,7 милиона. У односу на број становника, највише Пољска 17,3%, Совјетски Савез 11,4% Југославија 10,8% итд.

Прикупљајући податке о броју страдалих, Државна комисија за утврђивање ратних злочина непосредно после рата, дошла је до закључка да је Југославија од 6. априла 1941. до 15. маја 1945. изгубила 1,706.000 људских живота. Од тога, 304.540 војних и 1,401.460 грађанских лица. На основу прикупљених података, комисије су дошле и до закључка да је средња година старости ових лица била 22 године. Ако се узме у обзир да су ова лица могла привређивати још 25 година, онда је поред губитака у људским животима Југославији нанесена и огромна материјална штета.

Специјална радна група Комисије за ратну штету, даљом анализом података утврдила је да је у Југославији током Другог светског рата онеспособљено за рад 425.000 лица. Сва та лица, према проценту оштећења способности, подељена су у три групе: а) 220.000 лица чија је способност за даље привређивање смањена за 25% б) 135.000 лица чија је способност смањена за 50% и ц) 70.000 лица чија је способност смањена за 100%.

На основу прикупљених података о ратним заробљеницима, Специјална група поменутог Комисије дошла је до резултата да је у Немачкој до краја рата било 137.406 заробљеника – Југословена, од чега 122.249 Срба и 15.157 Словенаца. Лошом исхраном и тешким животним условима у заробљеничким логорима, радна способност ратних заробљеника смањена је за 30% а према просеку година старости могли су привређивати још 17 година.

У току овог рата, на разне начине и из различитих разлога, интернирано је у Немачку и друге европске земље, које су биле под немачком окупацијом, 320.000 Југословена, чија је интернација у просеку трајала око три године. Због неподношљиво тешких услова живота у концентрационим логорима код тих лица радна способност смањена је за 45%. Ако се узме да је просечна старост тих лица била 26 година, по изласку из логора они су могли радити још 18 година.

Велики број југословенских грађана у току рата је одведен на принудни рад. Комисија је утврдила да је на овај начин у Немачкој и на привредним објектима у земљи, које је користила Немачка, било ангажовано 270.000 лица, чији је рад у просеку трајао 3 године. За то време они нису могли привређивати себи, својим породицама и југословенској привреди. Међутим, подаци до којих смо ми дошли и који су изнесени у тексту не слажу се с подацима Комисије. Само је у Немачкој било ангажовано око 300.000 људи, а у привредним и услужним институцијама од посебног значаја за окупатора на територији Југославије, далеко више.

На подручју Србије, Баната и дела Македоније, стално је било упуслено 160.000 људи, а на подручју НДХ тај број није био мањи. Од последица тешких услова рада и живота, овим лицима је смањена радна способност за 20%. Ако се узме да је њихова просечна старост била такође 26 година и да су по завршетку рата могли да раде још 18 година, онда је и у овоме Југославији нанесена огромна штета.

Немаке окупационе власти, заједно с владом НДХ и другим сарадницима, расељавале су југословенско становништво из једног краја у други, као и ван граница југословенске територије. Комисија је дошла до података да је у Југославији, у току рата, расељено 350.000 лица, и да је од тога броја за привређивање било способно 280.000 лица. И у овом случају се наши подаци, које смо напред дали, не слажу с подацима до којих је дошла Комисија. У току рата је, с других окупацијских подручја, на подручје окупиране Србије пресељено 324.840 Срба и Словенаца, а 73.000 Словенаца, с подручја Словеније, пресељено на подручје НДХ, Немачке и дела Словеније окупираног од Италијана. Сва та лица у току четири године била су онемогућена да привређују. Услед пресељавања она су доведена у врло тежак економски положај, а њихову имовину су опљачкали припадници немачких окупацијских јединица на територији Југославије.

Ако упоредимо број Југословена погинулих у рату, стрељаних или на други начин уморених у фашистичким логорима и фабрикама смрти, видећемо да је он далеко већи од броја жртава ма које друге савезничке земље, сем Совјетског Савеза и Пољске:

Југославија	1,706.000
Индија	759.000
Француска	653.000
Грчка	558.000
Велика Британија	368.000
Чехословачка	250.000
Холандија	200.000
САД	187.000
Белгија	59.000
Канада	41.000
Албанија	28.000
Аустралија	12.000
Нови Зеланд	10.000
Норвешка	8.600
Луксембург	5.000
Египат	3.200
Данска	—

Ови подаци јасно говоре колико је драгоцен допринос у људским жртвама које је Југославија дала у борби за слободу и победу демократских и слободољубивих снага у свету.

Југословенски губици представљају 34% дакле више од једне трећине свих савезничких губитака. Сва величина и тежина овога губитка може се схватити тек упоређењем броја губитака с укупним бројем становништва од пре рата. Наведене савезничке земље изгубиле су следеће проценте од свог предратног становништва:

Југославија	10,8%
Грчка	7,0%
Холандија	2,2%
Луксембург	1,7%
Француска	1,5%
Чехословака	1,5%
Велика Британија	0,8%
Белгија	0,7%
Нови Зеланд	0,6%
Канада	0,34%
Норвешка	0,3%
Индија	0,2%
Аустралија	0,2%
САД	0,14%
Јужноафричка Унија	0,06%
Египат	0,02%
Данска	0,00%

Све савезничке земље (сем СССР и Пољске) имале су пре рата око 700 милиона становника. Укупни губици у рату против Немачке, Италије и осталих сателита износе око 5 милиона, или 0,7% укупног броја становништва.

Југославија је, пред рат, имала 15,8 милиона становника. Њени губици износе 1,706.000 људи, или 10,8% од укупног броја становника.

У свих 18 савезничких земаља, узетих заједно, нестао је, у овом рату, сваки сто четрдесет трећи човек.

У Југославији је, као жртва рата, изгубио живот сваки девети човек.

Процент броја изгубљеног становништва, у односу на укупан број у Југославији, већи је и од процента у Немачкој, која је изгубила 4,600.000 или 5,8% и Јапана, који је изгубио 2,200.000 или 3,1% од укупног броја својих житеља.

Народи Совејтског Савеза, Пољске и Југославије били су нарочито на удару физичког уништавања и терора, које су немачки освајачи прокламовали као основу своје завојевачке политике према Словенима. Пут за проширење животног простора на плодне словенске области ишао је једино преко истребљивања словенских народа. То су освајачи одлично знали и систематски се припремали за своју целатску улогу. Они нису остали усамљени. Исту теорију и исте методе ревносно су прихватили и њихови италијански и други следбеници.

Обим и интензитет борби народа Југославије, у ослободилачком рату, најјасније илуструју подаци о војним жртвама.

Укупан број погинулих савезничких војника, без Пољске и СССР, износи 1,217.000 или 0,17% од укупног броја становника. Војни губици Југославије износе 304.540 палих бораца, или 2% од укупног броја становника.

Југославија	304.540
Велика Британија	272.000
Француска	238.000
САД	180.000
Грчка	70.000
Чехословачка	46.000
Канада	40.000
Аустралија	12.000
Албанија	11.000
Нови Зеланд	10.000
Индија	9.000
Белгија	9.000
Јужна Африка	6.000
Луксембург	3.500
Холандија	3.000
Норвешка	2.000
Египат	1.100
Данска	—

Из ових података се види:

– Да је Југославија дала више војних жртава него ма која савезничка земља (сем СССР и Пољске).

– Да југословенски војни губици износе 25% укупних савезничких губитака.

– Да су губици Југославије, сразмерно броју становника, 11,8 пута већи од одговарајућих укупних савезничких губитака. Исти однос је и у погледу броја рањених савезничких војника у овом рату.

Укупан број рањених војних лица утврђен је за савезничке земље на 1,779.000, или 0,25% од укупног броја становника. Међутим, у овом рату рањено је 425.000 југословенских бораца, или 2,7% становништва.

По броју рањених, Југославија је на првом месту испред свих савезничких земаља. Тај број износи 24% од укупног броја рањених савезничких војника. Сразмерно броју становника, Југославија је имала 11 пута више војних инвалида од просечног губитка свих савезника.⁶

Обим материјалне штете је, такође, огроман. Привредни потенцијал многих држава је потпуно уништен, а без крва је остало десетине милиона људи.

⁶ Др Николоа Живковић, *Рајна цитија коју је Немачка учинила Југославији у Другом светском рату*, Београд 1975, 256–273.

Сумирање свих података о материјалној штети показује да је привредна плачка у Југославији, у прошлом рату, досегла такве размере да се Југославија убрајала у ред највише оштећених земаља. Према изнесеним подацима и подацима поднесеним на Париској конференцији о репарацијама, материјална штета у националном богатству, настала уништењем и плачкањем извршеним од стране Немачке, износи 7,120.000.000 US долара, а штета причињена од немачких савезника (Мађарске, Италије и Бугарске) 2,025.000.000 US долара. Према томе, директна материјална штета почињена у Југославији у Другом светском рату износи 9.145.000.000 долара, а укупна 46,9 милијарде долара, од чега на Немачку пада 35.858.000.000, Италију 9.850.000.000, а на Мађарску и Бугарску заједно 1.192.000.000 US долара. Упоредимо ли цифру директне материјалне штете с директном штетом осталих 18 савезничких земаља (без Пољске и СССР-а), која износи 53.369.000.000 US долара, видећемо да Југославија, по величини претрпљене штете, долази на друго место:

Француска	21.143.000.000
Југославија	9.145.000.000
Велика Британија	6.383.000.000
Холандија	4.472.000.000
Чехословачка	4.202.000.000
Грчка	2.545.000.000
Белгија	2.273.000.000
САД	1.267.000.000
Норвешка	1.260.000.000

Осталих осам земаља: (Албанија, Луксембург, Канада, Данска, Индија, Египат, Нови Зеланд, Аустралија, Јужна Африка) – 679.000.000 US долара.⁷

Положај Југославије и овде је карактеристичан. Цифра смањења њеног националног богатства нижа је само од одговарајуће цифре Француске, што је разумљиво с обзиром на богатство Француске и њено пространство. Дакле, Југославија би дошла на друго место, међу 18 савезничких држава, што с обзиром на њене социјалне и привредне услове представља поражавајући податак.

Југославија је у том периоду спадала у ред сразмерно мање развијених земаља у односу на већину осталих држава које су биле жртве нацистичке агресије. Јасно је, према томе, да је и материјална штета коју је она претрпела утолико тежа и да је значајно утицала на њен даљи развој.

Износ штете причињене Југославији, у односу на штету причињену осталим државама – учесницама на Париској конференцији, није нужно приказивати. Довољно је констатовати следеће:

⁷ Др Борко Николајевић, *Репарације*, Сарајево 1956, 180–190, Никола Живковић, н.д., 533–557.

Штета нанесена Југославији у износу од 9,1 милијарди чини 17% штете причињене свим савезницима – учесницима на Париској конференцији. Њена штета је за 1,4 пута већа од штете учињене савезничкој држави Великој Британији; 7,2 пута већа од учињене штете савезничкој држави САД и два пута већа од штете Холандије; даље, она је већа 2,2 пута од штете Чехословачке; 3,6 пута од штете Грчке; 4 пута већа од штете Белгије итд.⁸

NIKOLA ŽIVKOVIĆ

YUGOSLAVIA'S CONTRIBUTION TO THE STRUGGLE AGAINST
THE AXIS POWERS IN THE SECOND WORLD WAR WITH
PARTICULAR REFERENCE TO HUMAN AND MATERIAL LOSSES

Summary

The Second World War was started by the nazi-fascist powers, Germany, Italy and Japan. In the course of the war they were joined by Hungary, Bulgaria, Romania and several other countries. They were opposed by England, France, Russia, America and many other countries, including Yugoslavia.

Yugoslavia's losses in that war were 1.706.000 dead, 425.000 wounded, 189.000 orphaned children, 137.000 soldiers of the Yugoslav army were prisoners of war for 4 years, 320.000 were interned in various concentration camps. Over 500.000 men and women were forced to work on various industrial premises for the enemy, while around 400.000 were forced to leave their homes for various reasons but mainly because of their nationality. Poor living and working conditions reduced the working capability of all these people by between 25% and 55%.

The destruction, plunder and various other effects of war caused losses to the Yugoslav economy, science, culture, education, health and other spheres of life, which were calculated by the Expert Committee at a total of 46.900.000.000 US dollars.

This and other data, demonstrate the losses borne by Yugoslavia in terms of human lives, human labor and material damage during the Second World War, thus giving an important contribution to the common struggle against fascism, the greatest evil of the 20th century.

⁸ Др Милан Бартош, *Немачке репарације после Другој светској рату*, „Политичка библиотека“, бр. 39, Београд 1948, 9.

